

УДК 371.134:159.98

Наталія Піковець

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ

У статті охарактеризовано сутність комунікативної культури педагога, обґрунтовано необхідність формування комунікативної компетентності як складника комунікативної культури у майбутніх учителів та розглянуто можливості соціально-психологічного тренінгу як засобу навчання, розвитку професійно важливих якостей і властивостей, особистісних характеристик, зокрема, формування комунікативної компетентності майбутнього педагога.

Ключові слова: педагогічна культура, комунікативна компетентність, комунікативна культура, соціально-психологічний тренінг.

Розвиток освіти у більшості країн світу належить до одного з найважливіших національних пріоритетів, без якого неможливі ні економічний, ні соціальний, ні культурний, ні політичний прогрес. Це, у свою чергу, вимагає оновлення освітнього процесу, пов'язаного із забезпеченням інтелектуальної незалежності, виробництвом і просуванням нових знань, підготовкою і формуванням відповідальних та освічених громадян, висококваліфікованих спеціалістів.

В Україні триває становлення нової системи вищої освіти, орієнтованої на входження до європейського освітнього простору. Основним завданням діяльності вищої школи є задоволення потреб особистості в знаннях, які даватимуть змогу приймати самостійні рішення, проявляти ініціативність, гнучко адаптуватися у сучасних умовах життя, що швидко змінюється. Гуманістична парадигма вищої освіти зосереджує навчальний процес не лише на навчальній дисципліні, а, також, на особистості студента, його професійному становленню та особистісному зростанню. Отже, необхідно сформувати нову генерацію педагогічних кадрів та підвищити їхній професійний і загальнокультурний рівень.

Педагогічна культура є частиною загальнолюдської культури. У ній втілені духовні цінності освіти і виховання (педагогічні знання, теорії, концепції, накопичений педагогічний досвід, професійні етичні норми), матеріальні (засоби навчання і виховання), а також способи творчої педагогічної діяльності, які слугують соціалізації особистості в конкретних історичних умовах.

Закономірним результатом професійної підготовки в сукупності мотиваційно-ціннісних, когнітивних та інших складових виступає

професійно-комунікативна компетентність особистості майбутнього педагога, як одна із його професійно значущих якостей. Професійно-комунікативна компетентність як складник комунікативної культури, на думку багатьох учених, є важливою якістю особистості педагога, тому що розвиток особистості супроводжується зміною системи її стосунків, потреб, ціннісних орієнтацій і настанов. Це зумовлюється тим, що в особистісно-професійному розвитку, з одного боку, властивості особистості суб'єкта праці істотно впливають на процес і результати професійної діяльності, а з іншого, – саморозвиток особистості відбувається завдяки впливові специфіки професійної діяльності.

Аналіз досліджень у галузі соціальної, педагогічної психології і педагогіки показує, що більшість учених (Б. Г. Ананьєв, Г. М. Андрєєва, І. А. Богачок, Н. В. Бордовська, М. С. Каган, В. А. Кан-Калік, О. О. Леонтєв, Л. М. Мітіна, В. М. Панкратов, В. М. Панф'єров, А. А. Реан, Н. І. Шевандрин, В. М. Шепель та ін.) розглядають комунікативну компетентність у зв'язку із вивченням взаємодії людей, як особистісну якість і поведінку, що проявляється у стосунках, у зв'язку із навичками ефективного спілкування.

З початку 90-х рр. минулого століття, наукова категорія «комунікативна компетентність» у системі педагогічної освіти була предметом спеціального усебічного розгляду (Г. О. Балл, М. М. Забродський, І. А. Зимня, Ю. М. Ємельянов, Н. В. Кузьміна, С. Д. Максименко, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна, С. О. Мусатов, Л. А. Петровська, Є. В. Руденський та ін.). У наукових доробках презентуються моделі формування комунікативної компетентності як кінцевий результат професійної підготовки.

Проблема формування комунікативних умінь майбутніх учителів у вищому навчальному закладі є предметом багатьох сучасних досліджень. У своїх працях О. С. Березюк, М. О. Коць та інші розглядають шляхи формування комунікативних умінь майбутніх учителів під час навчально-виховного процесу. Комунікативні уміння як складову культури спілкування майбутніх учителів обґрунтовують також М. П. Васильєва, Л. В. Коваль.

Комунікативна компетентність є необхідною складовою комунікативної культури (Н. В. Кузьміна, А. А. Майер, А. К. Маркова, С. Я. Ромашина та ін.). Комунікативна культура педагога – це сукупність знань у сфері педагогічного спілкування, досвіду реалізації професійно-педагогічних умінь організації оптимальної взаємодії, досвіду творчого спілкування з вихованцями й емоційно-оцінного ставлення до об'єктів педагогічної дійсності. Відповідно, професійно-комунікативна компетентність майбутнього педагога постає тим необхідним рівнем комунікативної культури, який забезпечить ефективну взаємодію із суб'єктами педагогічного процесу й одержання високих результатів в освітній діяльності засобами спеціально організованого спілкування.

В. Кан-Калік розглядає комунікативну діяльність педагога як один із проявів креативності, яка у навчальному процесі проявляється у пошуку змісту й способу передачі навчальної інформації, у творчості педагогічної взаємодії, у здатності зацікавити, захопити, організувати пошукову діяльність учнів, в умінні правильно зорієнтуватися у нестандартних педагогічних ситуаціях. Особливу увагу автор звертає на значущість комунікативної культури педагога [1].

У зв'язку з цим необхідними стають нові вимоги до особистісних та професійних якостей майбутніх педагогів. Ці якості мають ґрунтуватися на глибокій професійній компетенції, однією зі складових якої є рівень сформованості комунікативної культури. Комунікативна взаємодія пронизує всі види професійної діяльності педагога, тому від рівня сформованості його культури спілкування в значній мірі залежить успіх педагогічного процесу.

І. Комарова вважає, що якісна інформаційно-смілова сторона педагогічної взаємодії є основою комунікативної культури майбутніх учителів. До її складових вона відносить також «здатність учителя чітко, зрозуміло й переконливо висловлювати свої думки та почуття за допомогою вербальних і невербальних засобів інформаційного обміну з учнями» [2, с. 9]. Людина завжди перебуває в контакті з іншим – партнером реальним, уявним, обраним, нав'язаним тощо. Компетентність у спілкуванні передбачає розвиток вмінь адекватної самооцінки, орієнтації людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації і завданні. Під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування [3, с. 38].

Т. Вольфовська вважає, що комунікативна компетенція – це «знання норм і правил поведінки, характерних для ситуації спілкування; вміння підпорядкувати свою поведінку існуючим правилам спілкування; культура слухання співбесідника, прояв толерантного ставлення до думок співрозмовника» [4, с. 14–15]. Вона передбачає вміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки у процесі безпосередньої взаємодії, а також опосередкованої, в тому числі з літератури, театру, кіно, з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішень. У процесі опанування комунікативної сфери людина запозичає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм.

Серед складових комунікативної компетентності доцільно

виокремити:

- орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда;
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів; міжособистісних відносин і умов соціального середовища;
- адекватна орієнтація людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації;
- готовність і вміння будувати контакт з людьми;
- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій;
- знання, вміння і навички конструктивного спілкування;
- внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії.

Формування комунікативної компетентності педагога має бути спрямоване на виховання культури мовленнєвого спілкування, прикінцевою метою якого є формування культури спілкування педагога як з дітьми, так і з дорослими.

Успішність діяльності майбутнього вчителя залежить від ефективної реалізації таких завдань: планування педагогічної діяльності, визначення її мети і завдань; організація пізнавальної діяльності учнів і своєї власної; вдосконалення методики викладання і розробка новітніх педагогічних технологій; забезпечення педагогічної взаємодії в стосунках з учнями та інші. Реалізації цих завдань має сприяти педагогічне спілкування, яке є способом реалізації змісту, методів і прийомів педагогічних впливів, спрямованих на формування особистості студента. Воно є одним із найголовніших аспектів професіоналізму і педагогічної майстерності вчителя.

Педагогічне спілкування вчителя з учнями має такі цілі:

- 1) інформаційна, яка передбачає взаємообмін навчальною інформацією;
- 2) ціннісно-орієнтаційна – полягає у передачі суспільно значущих і професійно важливих норм і цінностей;
- 3) спонукальна – полягає у підтримці учня, створенню мотивації його діяльності;
- 4) соціальна – узгодження спільних дій, отримання зворотного зв'язку про характер стосунків між суб'єктами педагогічної взаємодії.

У безпосередньому спілкуванні мають значення не лише слова, а й невербальні засоби, тому в педагогічному спілкуванні багато експресії, педагогічного артистизму, навіть мистецтва. Вчитель своїм прикладом спілкування пропонує культурну норму взаємин і тим самим формує в майбутнього фахівця комунікативну компетентність.

Хоч для розв'язання цієї проблеми пропонується чимало теоретико-практичних досліджень, усе ж залишається відкритим питання використання ефективних технологій формування комунікативної компетентності у студентів педагогічних навчальних закладів.

Тактичним засобом професійно-комунікативної підготовки майбутнього вчителя постають практично зорієнтовані технології навчання студентів спілкуванню, що дають можливість сформувати основне коло умінь, які реалізують суб'єкти педагогічної взаємодії. Зокрема, нами розглянуто можливості використання соціально-психологічного тренінгу, що створить сприятливі умови для концептуального розвитку майбутніх педагогів та позитивно вплине на формування у них продуктивного рівня комунікативної компетентності. Це один з найбільш доступних та ефективних способів формування знань і досвіду, що знадобляться у майбутній педагогічній діяльності, вважає З. П. Сергєєва [5, с. 119]. Тренінг сприяє командному методу роботи, згуртованості колективу. Досвід роботи свідчить про те, що тренінгові заняття допомагають педагогу виявити прихований потенціал, перенести досвід в реальне життя, знайти нові ідеї, форми діяльності і поведінки, оцінити себе з боку.

Тренінг розглядається як багатофункціональний метод психологічного впливу на людину з метою навчання, розвитку професійно важливих якостей і властивостей, особистісних характеристик, зазначає О. Тюптя [6]. Це, на думку Л. М. Шепелевої, «інтенсивні короткотривалі навчальні заняття, спрямовані на створення, розвиток і систематизацію певних навичок, необхідних для виконання конкретних особистісних, навчальних чи професійних завдань, у поєднанні з підсиленням мотивації особистості щодо вдосконалення роботи» [7, с. 6].

На думку О. В. Сидоренко, під час тренінгу розвиваються такі форми поведінки, які включають і сприймання партнера (перцепцію), і передачу йому певних сигналів (комунікацію), і вплив на нього (інтерацію), таким чином в ньому мають місце всі складові спілкування [8, с. 14].

Ми пропонуємо варіант роботи тренінгу, що має назву «Тренінг комунікативної компетентності майбутніх вчителів». Адже саме майбутні педагоги є найбільш пластичними і готовими сприйняти нові знання, технології, розвинути необхідні вміння, вони не обтяжені вантажем застарілих і неоптимальних підходів. Молоді педагоги приходять у школу із значним вантажем знань, але зіштовхуються з проблемою пред'явлення їх учням, із труднощами формування комунікативних навичок. Програма тренінгу спрямована на формування ефективного стилю роботи, щоб реалізувати свій творчий потенціал.

Тренінг розрахований на 7 занять з тривалістю заняття 3–4 години. Кількість учасників 12–15 осіб. Залежно від наявних організаційно-педагогічних умов навчального процесу заняття проводяться підряд

щоденно або один раз на тиждень. Програма побудована за принципом поетапності розвитку групи і поступовості у більш глибокому розумінні кожним учасником самого себе. Кожна нова зустріч пов'язана з попередньою та слугує у змістовному плані основою для наступної.

Вважаємо за доцільне дотримуватися таких етапів тренінгу [5; 7]:

1) ознайомлення із специфікою тренінгу як методу; первинна діагностика очікувань учасників; проведення бесід з метою отримання інформації про рівень підготовки учасників до професійної педагогічної діяльності, сформованості комунікативних якостей;

2) самовизначення членів групи і визначення групою цілей своєї роботи; створення в групі атмосфери, яка б сприяла самопізнанню і самопрояву; розробка плану проведення тренінгу, який містить організаційні та змістові моменти: методики, вправи, ситуації, ігри;

3) реалізація плану проведення тренінгу, включення учасників у гру; розширення сфери усвідомлюваного у розумінні вчинків інших; формування чутливості до невербальних засобів спілкування; відпрацювання ефективних засобів спілкування;

4) проектування і конструювання кожним учасником ефективних засобів спілкування; відпрацювання індивідуальних стратегій і тактик ефективного спілкування;

5) аналіз результатів усього тренінгу; рефлексія змін, які відбулися з учасниками групи за час тренінгу; прогнозування майбутніх життєвих планів учасниками групи.

Змістовий матеріал тренінгу, рекомендує М. М. Заброцький, можна формувати з таких основних джерел: за рахунок запропонованих ведучим педагогічних ситуацій; за рахунок тих ситуацій, що спонтанно виникають у процесі обговорення, внаслідок використання методів соціально-психологічного дослідження, психотехнічних вправ [9]. Основними формами тренінгу є ділові ігри, групові дискусії, рольові ігри, модифікації «мозкового штурму», «конференції ідей», та метод аналізу практичних ситуацій.

Одним із вагомих факторів, що впливає на ефективність тренінгу, є прагнення його учасників до самовдосконалення, їхня активність, відкритість, бажання розвиватись у професійному плані.

Таким чином, під час участі у тренінгу майбутні педагоги пізнають особливості сприймання іншими людьми їхніх особистісних якостей, поведінки та комунікативних умінь, окреслюються шляхи особистісного зростання. Результатом занять психотренінгу має стати оволодіння учасників прийомами ефективного спілкування, встановлення психологічного контакту, активного вислуховування, встановлення контактів з дітьми та дорослими, що забезпечить успішну педагогічну діяльність студентів у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: книга для учителя / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 345 с.
2. Комарова І. І. Формування у майбутніх учителів культури педагогічного спілкування : автореф. дис. на здобуття канд. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / І. І. Комарова. – Тернопіль, 2000. – 19 с.
3. Петровская Л. А. Компетентность в общении / Л. А. Петровская. – М. : 1989. – 283 с.
4. Вольфовська Т. Комуникативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети / Т. Вольфовська // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 13–16.
5. Сергеева З. П. Забезпечення розвитку комуникативної компетентності студентів в процесі організації занять психотренінгу комуникативності // Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький, 14–15 травня 2010 р. ; ред. колегія : проф., д.мед.н. О. А. Каденко (гол. ред.), доц., к.пед.н. Л. М. Джигун, доц., к.психол.н. Л. О. Подкоритова та ін. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 156 с.
6. Тюптя О. Комуникативна компетентність особистості // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
7. Шепелева Л. Н. Программы социально-психологических тренингов / Л. Н. Шепелева. – СПб. : Питер, 2008. – 160 с.
8. Сидоренко Е.В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. – СПб. : Речь, 2007. – 208 с.
9. Заброцький М. М. Технологія розвитку комуникативної компетентності вчителя / М. М. Заброцький // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 1. – С. 28–32.